

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 62, Haziran / June 2019, 373-390

MADDE BAŞLARI TÜRKÇE OLAN İLK OSMANLI TÜRKÇESİ
SÖZLÜKLERİNDEN BİRİ: CEVÂHİRÜ'L-ELSİNE

One of The Initial Ottoman Turkish Dictionaries Including Turkish Lexical
Entries: Jawahir Al-Alsina

(Makale Geliş Tarihi:21.05.2019 / Kabul Tarihi: 27.05.2019)

Serkan ÇAKMAK*

Öz

Osmanlı dönemi Türk sözlükçülüğü, 17. yüzyıla kadar madde başları Arapça ve Farsça, açıklama ve karşılıkları ise Türkçe olan edilgen karakterli sözlüklerle temsil edilmiştir. Osmanlı Türkçesi döneminde on yedinci yüzyıla kadar madde başları Türkçe olan bir sözlüğe rastlanmaz. İlk kez, İbrahim Miskin'in 10 Safer 1075 tarihli *Elfâz-ı Türkî-Farsî* adlı sözlüğünde, Türkçe madde başları ile karşılaşılır. Bu sözlüğü 18. yüzyılda sırasıyla Osanzâde Ahmed Tâib'in *Mir'âtü'l-Müşkil*, Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi'nin *Lehçetü'l-Lügat* ve İbrahim Vedîd'in *Cevâhirü'l-Elsine* isimli sözlükleri takip eder. Osmanlı Türkçesinin etken karakterli dördüncü sözlüğü olan *Cevâhirü'l-Elsine* bu makalenin konusudur.

Makalede *Cevâhirü'l-Elsine* tüm yönleriyle tanıtılmaya çalışılmıştır. Zira tarihî kıymeti yüksek olan bu sözlük hakkında kaynaklarda oldukça sınırlı malumat verilmiştir. Bu çalışmada eserin adı, yazılış tarihi, müellifi, bölümleri, nüshası, sözcük dağarcığı, bazı imla ve dil hususiyetleri hakkında eldeki yegâne nüshasından hareketle edinilen bilgiler sunulmuştur. Ayrıca eserin mukaddimesinin yazı çevirimi yapılmış ve el yazması nüshadan birkaç sayfanın görüntüleri makaleye eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cevâhirü'l-Elsine, Osmanlı Türkçesi, Sözlükçülük

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü; Assist Prof. Dr., Atatürk University Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, serkancakmak@atauni.edu.tr, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0632-5861>

Abstract

Turkish lexicography of the Ottoman era was represented until 17th century by passive dictionaries including Arabic and Persian lexical entries also Turkish remarks and meanings. Any dictionary including Turkish lexical entries had not been written until 17th century in the Ottoman Turkish period. The first dictionary including Turkish lexical entries in the Ottoman Turkish period is *Alfaz-i Turkî-i Fârsî* written by İbrahim Miskîn on 25 Safar 1075. In the 18th century, Osmanzade Ahmed Tâib's *Mir'ât Al-Mushkil*, Shaykh al-Islam Mehmed Esad Efendi's *Lahjat al-Lughat* and İbrahim Vedîd's *Jawahir al-Alsina* followed the dictionary, respectively. The topic of this article is *Jawahir al-Alsina* which is the fourth active dictionary of the Ottoman Turkish period.

In the article, *Jawahir al-Alsina* has been tried to be introduced with all aspects. There is restricted information in resources regarding this important dictionary. In this paper, acquired information with reference to the unique manuscript copy about the name, the author, the chapters, the manuscript copy, the vocabulary and the grammatical features of *Jawahir al-Alsina* have been presented. Furthermore, the preface of *Jawahir al-Alsina* has been transcribed and the images of the several pages of the manuscript copy have been added into the article.

Keywords: *Jawahir al-Alsina*, Ottoman Turkish, Lexicography

Giriş

Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti 't-Türk* adlı sözlüğüyle ilk örneğini veren Türk sözlükçülüğü, Türk dilinin farklı gelişim saha ve devirlerinde çoğu kez Türkçenin edilgen dil konumunda olduğu sözlüklerle temsil edilmiştir. Türkçe kelimelerin madde başı yapıldığı etken sözlüklerin sayısı, tüm tarihî devirler içerisinde edilgen sözlüklere oranla daha azdır. Az sayıdaki bu sözlükler, yazıldıkları dönemde Türkçenin ilgili gelişim sahasındaki diğer prestijli diller karşısında öneminin arttığını göstermesi bakımından önemlidir.

Türkçe kelimelerin madde başı olduğu tarihî sözlükler; Türkçe-Arapça, Türkçe-Farsça, Türkçe-Arapça-Farsça veya Türkçe-Arapça-Farsça-Diğer Diller şeklinde düzenlenmiş iki ve çok dilli sözlüklerdir. Türk dilinin tarihsel sözlükleri arasında yalnızca *Dîvânu Lugâti 't-Türk* ve Memlûk Kıpçak sahası ürünlerinden *Kitâbu 'l-İdrâk li-Lisâni 'l-Etrâk*'ın sözlük bölümü Türkçe-Arapça şeklindedir (Yavuzarslan, 2009: 9). Türkçe-Farsça şeklinde düzenlenen tarihî sözlüklerin büyük bir kısmı Çağatay sahası mahsulleridir. *Bedâyi'ü 'l-Lugat*, *Senglah*, *Hulâsa-i Abbâsî*, *Et-Tamga-yı Nasirî*, *Lugât-i Etrâkiye*, *Kitâb-ı Zebân-ı Türkî (Kelürnâme)*,

Lugat-ı Türki İran ve Hindistan bölgelerinde yazılmış çok sayıdaki Çağatayca-Farsça sözlükten öne çıkanlardır¹.

Türkçe kelimelerin yukarıda ifade edilen şekillerde madde başı yapıldığı sözlüklerin büyük bir kısmı da Osmanlı Türkçesi devrinde kaleme alınmıştır. Türk dilinin bu en uzun ve en gelişmiş devrinde Türk sözlükçülüğü, uzunca bir süre edilgen sözlüklerle temsil edilmiştir (Boz, 2013: 80). Osmanlı Türkçesi döneminde gerek manzum gerekse mensur surette; iki dilli, çok dilli ve tek dilli sözlükler telif edilmişlerdir. El yazması sözlükler yanında özellikle matbaanın 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarında Türkler tarafından kullanılmaya başlamasıyla çok sayıda sözlük yeniden düzenlenmiş ve basılmıştır² (Yavuzarslan, 2009: s. 13).

Yukarıda da ifade edildiği gibi Osmanlı Türkçesi döneminde Türkçe kelimelerin madde başı olduğu sözlük örnekleriyle epeyce geç karşılaşılr³. Bu dönemin etken karakterli ilk sözlüğü, İbrahim Miskin'in *Elfâz-ı Türki-Farsî* adlı eseridir. Türkçeden Farsçaya düzenlenen bu sözlük, 10 Safer 1075 (2 Ekim 1664) tarihinde telif edilmiştir⁴. Osmanlı Türkçesi döneminde bu sözlüğü, 1136 (1724) yılında vefat eden Osmanzâde Ahmed Tâib'in kaleme aldığı *Mir'âtü'l-Müşkil* isimli Türkçe-Arapça-Farsça üç dilli sözlük takip eder. Birçok kaynakta uzunca bir aradan sonra Türkçe kelimelerin madde başı olduğu ilk sözlük olarak tanıtılan⁵ Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi'nin *Lehçetü'l-Lügat* adlı eseri 1725-1732 yılları arasında düzenlenmiştir. Türkçe-Arapça-Farsça şeklinde tertiplenmiş bu üç dilli sözlük, aslında Osmanlı Türkçesi döneminde Türkçe kelimelerin madde başı yapıldığı üçüncü sözlüktür.

¹ Adı geçen sözlükler ve diğer Çağatay sahası sözlükleri hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Eren, 1950: s. 145-163; Kargı Ölmez, 1998: s. 137-144; Caferoğlu, 2000: s. 223-229; Öz, 2010: s. 308-334.

² Osmanlı matbaalarında düzenlenen iki dilli, çok dilli ve tek dilli sözlüklerin toplu tanıtımları ve değerlendirmeleri için bakınız: Gökçe, 1998; Yavuzarslan, 2009: s. 15-284; Akçay, 2010: s. 16-55.

³ Osmanlı Türkçesi döneminin belli başlı sözlüklerinin etken ve edilgen olmaları açısından sınıflandırılmış listesi için bakınız: Boz, 2013: s. 80-86.

⁴ Sözlüğün gerek mukaddimesinde gerekse itmam kaydında adı yazılmamıştır. Manisa İl Halk Kütüphanesi yazma eserler bölümünde 2886 numarada bulunan yegâne nüshası, *Elfâz-ı Türki ve'l-Fârisî* adıyla kayıtlıdır. Eser üzerine metin, inceleme ve dizin çalışmaları yapmış olan Ayşe İlker, ilgili yayınında sözlüğün adını *Elfâz-ı Türki-Farsî* olarak anar. Bu nedenle bu çalışmada da sözlük, bahsi geçen isimle anılmıştır. Eser hakkında daha fazla bilgi için bakınız: İlker, 1998; Öz, 2010: s. 197.

⁵ Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi'nin *Lehçetü'l-Lügat* isimli sözlüğünün uzun bir aradan sonra Türk dili tarihinde Türkçe kelimeleri madde başı yapan ve esas alan ilk sözlük olduğu, konuyu ele alan birçok yayında dile getirilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: Levend, 1960: s. 163; Beyreli, 1988: s. III, XXII; Kırkkılıç, 1999: s. XV; Yavuzarslan, 2009: s. 15.

Lehçetü'l-Lügat'i takiben Osmanlı Türkçesi döneminde Türkçe kelimelerin madde başı yapıldığı dördüncü sözlük ise bu çalışmanın konusu olan *Cevâhirü'l-Elsine* adlı lügattir.

1. Cevâhirü'l-Elsine

Osmanlı dönemi Türk sözlükçülüğü açısından tarihî değeri yüksek olmasına rağmen birkaç kaynak dışında *Cevâhirü'l-Elsine*'nin adına dahi rastlanmaz. Farsça el yazması eserler için hazırladığı katalogda yegâne nüshasından bahisle sözlük hakkında ilk bilgi veren kişi Ahmed Münzevî'dir. Münzevî, katalogun üçüncü cildinde sözlüğün yazarı, yazılış tarihi, tertibi ve sözlükteki Türkçe kelime sayısı hakkında bilgiler verir (1969: s. 1980). Münzevî'nin verdiği bilgilerden hareketle Türkiye'de *Cevâhirü'l-Elsine*'den ilk bahseden kişi ise Yusuf Öz'dür. Öz, tarihî Farsça-Türkçe sözlükler üzerine hazırladığı doktora çalışmasında,⁶ İran-Azerbaycan sahasında yazılmış sözlükler arasında *Cevâhirü'l-Elsine*'ye de yer verir (2010: s. 311-312). Öz'ün ardından onun yukarıda ifade edilen çalışmasına atıfla Emin Eminoglu, Türk dilinin sözlükleri ve sözlükçülük üzerine hazırladığı kaynakçada, Türkçe-Farsça-Arapça yazma sözlükler arasında *Cevâhirü'l-Elsine*'yi de anar (2010: s. 74).

Cevâhirü'l-Elsine hakkında bilinenler, yukarıda ifade edilen kaynaklardaki bilgilerle sınırlıdır. Bu nedenle aşağıda, sözlüğün bilinen yegâne nüshasına dayanarak *Cevâhirü'l-Elsine* hakkında detaylı bilgiler verilecek ve sözlüğün mukaddime kısmının yazı çevirimi sunulacaktır.

1.1. Eserin Adı

Üç dilli bir sözlük olan eser, “dillerin mücevherleri” anlamına gelen Arapça “cevâhirü'l-elsine” tamlamasıyla adlandırılmıştır. Eserin ismi bizzat müellif tarafından verilmiştir. Müellif, mukaddimenin ahirinde sözlüğünü *Mir'at-ı Müşkil* gibi kolay bir tarzda hazırlamaya giriştiğini ve eserini *Cevâhirü'l-Elsine* diye adlandırdığını şu sözlerle ifade eder: “*Mir'at-ı Müşkil beyân-ı âsânı üzere cem' ü tertib ve zam u terkibe mübâderet ve iğdâm ve Cevâhirü'l-Elsine ile ta'yîn-i nâm kıldı*” (4b/1-4).

Cevâhirü'l-Elsine ismi, sözlüğün sonundaki Arapça itmam kaydında da anılmıştır: “*ğad vağ' a'l-ferâğ min cemî'ci hazihi el-luğatu'l-mevsüme bi-cevâhiri'l-elsineti*” (167a/13-15).

1.2. Eserin Müellifi

Sözlüğün müellifi olan İbrahim Vedîd, eserinin mukaddimesinde kendi adını açıkça anarak Allah'ın yardımıyla bilgisizlik çölünden kurtulup bilgi tahsili-

⁶ Bu makalede, Öz'ün doktora tezine değil daha sonra bu tezden üretilen ve Türk Dil Kurumu yayınları arasında yayımlanan kitaba atıf yapılmıştır.

nin gül bahçeli sarayına adım attığını ve talebeler için en gerekli, acemi öğretmenler için ise önemli bir giriş hükmünde kıymetli bir ilim olan sözlüğe büyük bir istek duyup gücü yettiği kadar istifadeye çalıştığını ifade eder. Eldeki yegâne nüshanın 2b sayfasında yer alan ifadeler şöyledir:

“bu ‘aṭā-cū-yı dergāh-ı mecīd bende-i kemīne **İbrāhīm Vedīd** destyārī-i perverdigār ile dāmen-keş-i ḥāristān-ı ḡaflet ve ḳādime-cünbān-ı gülşen-sarāy-ı taḥşīl-i maṣrifet olduğda elzem-i levāzım-ı ṭālibān ve mukaddeme-i mühimme-i nev-āmūzān olan fenn-i celīlū’l-ḳadr lūgate ‘āzīm ṭālib ve ‘alā ḳadri’l-vus‘ ve ṭ-ṭāḳa aḥz u istifādesine müteḳaddim ve muvāzıb olup” (2b/2-9).

İbrahim Vedīd’in doğum tarihi, yeri ve hayatı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Eserin yazılış tarihinden 1182 (1768) ve eserinin mukaddimesinde *Lehcetü’l-Lūgat* müellifi Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi ile *Miratü’l-Müşkil* müellifi Osmanzāde Ahmed Tāib’den bahsetmesinden 18. yüzyıl Osmanlı müellifi olduğu anlaşılır.

Eserden bahseden kaynaklarda müellifin adı farklı şekillerde sunulur. Münzevî, hazırladığı katalogta müellifin adını İbrahim **Vedīd**-i Türk şeklinde (1969: 1980) ifade ederken ona referansla sözlük hakkında bilgi veren Öz ise müellifin adını İbrahim **Velīd**-i Türk olarak kaydeder⁷ (2010: 311). Eldeki yegâne nüshada müellifin adı açıkça “İbrāhīm **Vedīd**” (2b/2) şeklinde yazılıdır. “Türk” nisbetine nüshanın herhangi bir yerinde rastlanmaz.

1.3. Telif Tarihi

Sözlüğün sonundaki Arapça itmam kaydında eserin hicri 1182 (1768) yılında telif edildiği şu ifadelerle belirtilmiştir: “ḳad vaḳ‘ a’l-ferāḡ min cemī‘ i hazīhi el-luḡatu’l-mevsūme bi-cevāhiri’l-elsineti fī sene işnā ve şemānīn ve mā‘e ve elf” (167a/13-17).

1.4. Sözlüğün Tertibi, Bap ve Fasılları

Üç dilli bir sözlük olan *Cevāhirü’l-Elsine* üç sütun hâlinde düzenlenmiştir. Birinci sütunda Türkçe, ikincide Arapça üçüncü sütunda da Farsça sözcükler yer alır. İlk sütunda Türkçe sözcükler bulunduğu yani Türkçe kelimeler madde başı yapıldığı için sözlüğün bapları ve fasılları Türkçe sözcüklere göre oluşturulmuştur. Sözlüğün baplarının hazırlanmasında Türkçe kelimelerin ilk harfleri dikkate alınırken fasıllar ikinci harflere göre düzenlenmiştir.

Sözlükteki baplar öncelikle Türkçe kelimelerin ilk harfleri esas alınarak Arap alfabesindeki sıraya göre dizilmiştir. Hemze harfiyle başlayan bu alfabetik dizim yā (ي) harfiyle son bulur. Arap alfabesindeki šā (ث), zāl (ذ), dād (ض), zā (ظ)

⁷ Öz’ün eserine referansta bulunarak çalışmasında *Cevāhirü’l-Elsine*’ye yer veren Eminoğlu da müellifin adını İbrāhīm Velīd-i Türk olarak kaydeder (2010: s. 74).

ve ğayn (غ) harfleriyle başlayan kelimeler sözlüğe dâhil edilmediği için bu harfler dışında kalan 23 Arap harfi bapların düzenlenmesinde ve sıralanmasında esas alınır. Sözlükte, Türkçe /p/ sesine bā (ب), /ç/ sesine cīm (ج) ve /g/ ve /ñ/ seslerine kāf (ك) harfine tahsis edilen bap ve fasıllarda yer verilir. Vâv harfi dışında her harf; sırasıyla meftuha, meksure ve mazmume şeklinde üç baptan oluşur⁸. Vâv harfinin meftuha ve meksure bapları bulunur ancak mazmume babı yoktur. Vâv harfinin mazmume babı hariç, 23 harfin her birinin üç baba ayrılmasıyla sözlükte toplam 68 bap yer alır.

Cevâhirü'l-Elsine'deki her bap, Türkçe kelimelerin yazımında kullanılan ikinci harfe göre fasıllara ayrılmıştır. Bir bapta bulunan fasıllar Arap alfabesindeki sıraya göre dizilirken fasıllarda yer alan kelimelerin dizilişinde herhangi bir sıra takip edilmez. 675 fasılın yer aldığı sözlükte baplara göre fasıl sayısı değişiklik gösterir. Fasılların başlıklandırılması baplarda olduğu gibi Arapçadır. Sözlüğün bilinen tek nüshasında bu başlıklandırma için iki şekilde karşılaşılr. İlk fasılların başlıkları, “faşlu'l-bā' ma'a'l-cīm” örneğinde olduğu gibi Türkçe kelimenin ilk harfi ile ikinci harfinin isimleri arasına Arapça “... ile birlikte” anlamlarına gelen “ma'a” edatının getirilmesiyle oluşturulur. Buna karşın sekseninci fasılın (faşlu'l-bā' ve'l-ķāf) ardından⁹ fasıl başlıkları, kelimenin birinci ve ikinci harflerinin isimleri arasına Arapça “ma'a” yerine “ve” edatıyla yazılmıştır¹⁰.

1.5. Bazı ses ve imlâ özellikleri

1. Arapça ve Farsça asıllı kelimelerin bazıları Türkçe telaffuzuna göre yazılmıştır: aba (أبا) 5a/9 // 'abā' (عَبَاء)¹¹, abtal (ابطال) 5a/12 // ābdāl (أَبْدَال), acamı (أَجَامِي) 6a/11 // a'cemī (أَعْجَمِي), esbab (أَسْبَاب) 10b/9 // ešvāb (أَشْوَاب), fudul (فُذُول) 113a/6 // fužūl (فُجُول)

⁸ Eldeki yegâne nüshada Türkçe kelimelerin ilk harfleri; bābu'l-bā'ü'l-meftūha, bābu'l-bā'ü'l-meksüre ve bābu'l-bā'ü'l-mazmūme örneklerindeki gibi başlıklandırılan üç baba ayrılır. Ancak nüshada tā (ت) harfindeki üç babın ve cīm (ج) harfindeki meftuha babının, sınırları belirlenmesine rağmen başlıkları sırasıyla bābu't-tā' ve bābu'l-cīm şeklinde yazılmıştır.

⁹ İlk 79 fasılın başlıkları içerisinde yalnızca 76. fasılın başlığı (faşlu'l-bā' ve'l-ķāf) “ve” edatıyla oluşturulmuş diğer tüm fasılların başlıkları “ma'a” edatıyla yazılmıştır.

¹⁰ *Cevâhirü'l-Elsine*'nin bilinen tek nüshasında bazı fasılların başlıkları yanlış yazılmış, bazı başlıkların yerleri karıştırılmış ve bazı fasıllara ise hiç başlık yazılmamıştır.

¹¹ Tüm çalışma boyunca el yazması nüshadan alınan örneklerin adından ilgili örneğin yazma nüshada bulunduğu yer, sayfa/satır yöntemiyle gösterilmiştir. Eğik çizgiye (/) kadar olan kısımda rakamla yaparak numarasına a ve b harfleriyle de sırasıyla yaprağın ön ve arka yüzlerine işaret edilmiş, eğik çizginin ardından ise rakamla örneğin bulunduğu satır belirtilmiştir. Ayrıca bu maddede çift eğik çizgiye (//) kadar olan kısım, yazma nüshada Türkçe madde başının yazılışına buradan sonraki kısım ise kelimenin orijinal dildeki yazılışını gösterir.

2. Ön damak-patlamalı-tonlu “g” sesinin yazımında çoğunlukla üç noktalı kef (ك) harfi ve nadiren kef (ك) harfi kullanılmıştır: egilmek (اِكْمَكْ) 15b/1, egsi (اِكْمِي) 15b/4, eger çaşı (اِكْرُ فَاشِي) 16b/7; eglendirmek (اِكْتَنْدِرْمَكْ) 15a/12, egri (اِكْرِي) 15a/13, egmek (اِكْمَكْ) 15b/2, eger (اِكْرِي) 16b/5
3. Bugün ölçünlü Türkiye Türkçesinde farklılaşmış olan bazı kelimeler, dönemin telaffuzuna uygun surette yazılmış ve harekelenmiştir¹²: ac (اِحْ) 6a/14 ‘aç’, açkmağ (اِحْقَمَقْ) 6b/1 ‘acıkmak’, ağıstos (اَغِسْتُوسْ) 13a/9 ‘ağustos’, enlü (اِنْلُو) 18b/14 ‘enli’, içürmek (اِحْجُوزْمَكْ) ‘içirmek’
4. Damak-akıcı-tonlu-geniz sesi “ñ”, çoğunlukla üç noktalı kef (ك) harfi ile yazılmıştır: aңыз (اِكْرِي) 15b/10, añağ (اِكْمَقْ) 15b/12, añlatmağ (اِكْتَلَمَقْ) 15b/15, eñse (اِنْسَه) 16b/1. Ancak kef (ك) harfiyle yazıldığı örneklere de rastlanır: eñek (اِكْكْ) 16a/14, añsızın (اِكْسِزِينْ) 16a/10, eñser (اِكْسِرْ) 16a/12, ana (اِنَا) 16b/2.

1.6. Türkçe madde başları hakkındaki bazı hususlar

Toplam 4201 Türkçe madde başının tespit edildiği el yazması nüshada, ilk sütunda yer alan Türkçe madde başlarıyla ilgili olarak aşağıdaki hususlar gözlemlenmiştir:

1. Sözlükte Türkçe fiiller, /-mAK/ mastar ekiyle madde başı yapılmıştır: Fiillerin olumsuz biçimlerinin de mastar ekiyle madde başı yapıldığı birkaç örneğe rastlanır: ırılmamağ 23a/1
2. Türkçe madde başları arasında Arapça ve Farsça kökenli alıntı sözcüklere ve tamlamalara da sıklıkla rastlanır: āb-ı hayat 5a/8, ateş-perest 6a/3, aşılzāde 12a/7, emīr 18b/1, , cān 58a/2, çerāğ 59a/15, cehennem 62a/14, ĥācet 67a/13, ‘asker 109b/10, fudul 113a/6, misk 147b/11, nağğāş 151b/1, ‘ūdu’l-ğahr 111a/6
3. Türkçe madde başları arasında çokça birleşik fiil de bulunur. Büyük çoğunluğu isim+yardımcı fiil yapısında olan birleşik fiillerin yanı sıra deyimlere ve az sayıda tasvir fiilleriyle kurulmuş birleşik fiillere de rastlanır.
  - a. İsim+yardımcı fiil yapısında olanlar: epsem olmağ 4b/12, epsem étmek 4b/13, açık olmağ 6a/7, āñir olmağ 7a/2, āzād eylemek 10a/6, enlü étmek 19a/1, ah étmek 20a/15, inkār étmek 26b/2, şikāyet étmek 94a/15, ‘inād étmek 111a/3
  - b. Deyimleşme yoluyla oluşmuş birleşik fiiller: açığdan söylemek 6a/12, açık yüzlü olmağ 6a/13, adı sanı olmamağ 7a/8, ad komağ 7a/6, ardına uymağ 9a/8, arzu çekmeğ 9b/7, aş yermek 11a/7, alçaqlık göstermek

¹² Ölçünlü Türkiye Türkçesindeki biçim örneğinin ardından tek tırnak (‘...’) işareti içerisinde gösterilmiştir.

- 18a/9, ödünç virmek 28b/6, göz ucuyla yapmak 138a/15, kin tutmak 136a/6
- c. Tasvir fiilleriyle oluşturulmuş birleşik fiiller: itivirmek 22a/9, şalıvir-mek 97a/8
4. Birleşik fiiller yanında sözlüğün Türkçe söz varlığı listesinde birleşik isim-ler de hayli fazladır: ağustos böceği 13a/9, ebegümece 5a/1, ebucehil karpuz-ı 5a/2, atkuyruğu 5b/14, ağaçkağan 13b/13, akbaba 14b/7, akarsu 15a/9, Akdeñiz 15a/6, çobandegneci otı 65a/7, şehadet parmağı 93b/10, kara yağız 115a/8, karakulak 115a/13
5. *Cevâhirü'l-Elsine*'nin Türkçe söz varlığında dikkati çeken bir başka husus bitki adları bakımından oldukça zengin olmasıdır. Bitki isimlerinin çok bü-yük bir kısmı belirtisiz isim tamlaması yoluyla oluşturulmuş birleşik isim-lerdir: ebegümece 5a/1, ebucehil karpuzı 5a/2, atkuyruğu 5b/14, acı marul 6b/8, acı badem 6b/11, eşek marulu 11b/12, eşek hıyarı 11b/13, ağzı açık tohumu 13a/4, iştir otı 25a/1, çobandegneci otı 65a/7, gürgen ağacı 137b/6
6. Sözlüğün Türkçe sözcük dağarcığı içerisinde azımsanmayacak sayıda hay-van adıyla karşılaşılır: ağustos böceği 13a/9, ağaçkağan 13b/13, akbaba 14b/7, çoban aldanıncı kuşu 65a/6, tavşancıl kuşu 105b/11, toyğar kuşu 109b/2, karakulak 115a/13, kırkayak 121b/2.
7. Türkçe madde başları arasında sayı adları da yer alır: altı 17a/12, altmış 17a/13, elli 17b/1, üç 28a/8, beş 40a/11, dört 78b/13, kırk 121b/1, seksen 87a/12, yedi 155b/15. Hatta sözlük bilimi açısından kalıcı bir sayı adı oluş-turmadığı için günümüz Türkçe sözlüklerinde yer almayan, aralarında çarpma ilişkisi bulunan ve bir sıfat tamlaması ile temsil edilen (Daşdemir, 2013, s. 325) sayılar da *Cevâhirü'l-Elsine*'nin Türkçe madde başları ara-sında yer alır: altı yüz 17a/14, altı biñ 17a/15, elli biñ 17b/2, üç biñ 28a/10, beş yüz 40a/12, dört biñ 78b/15.
8. *Cevâhirü'l-Elsine*'de ikileme şeklindeki Türkçe madde başları da mevcut-tur: çarı köca 115b/12
9. *Cevâhirü'l-Elsine*'de yineleme şeklindeki Türkçe madde başlarına da rast-lanır: şöyle şöyle 94b/10
10. *Cevâhirü'l-Elsine*'de özel isimler de Türkçe madde başları sırasına alın-mıştır: Berât Gecesi 38b/1, Medîne-i Münevvere 144a/10
11. *Cevâhirü'l-Elsine*'nin birer sözcük birimi olarak Türkçe madde başları içeri-sine aldığı bazı yapılar kalıcı kavram işaretleri meydana getirmediği için günümüz Türkçe sözlüklerinde bir leksik unsur olarak değerlendirilmez. Çeşitli bağdaştırmalarla bir araya getirilen iki veya daha fazla kelimeden oluşan bu madde başları, çoğunlukla Arapça tek sözcükle karşılanan bir sözcük birimidir. Söz konusu madde başlarının yapıları ve bu yapılardaki bazı örnekler aşağıdaki gibidir:
- a. Belirtisiz isim tamlaması yapısında olanlar: at şadâsı 5b/7, at omuzu 5b/9, arslan şadâsı 7b/10, arslan yuvası 7b/12, arka kemüğü 8a/11, arka

- yasdığı 8a/12, ağaç gölgesi 13b/3, ağaç kökü 13b/12, eñse kılı 16b/12, eger baltası 16b/6, eger yaşadığı 16b/8, iplik yumağı 22a/7
- b. Sıfat tamlaması yapısında olanlar: erkek maymun 8a/1, erkek kedi 8a/4, erkek baykuş 8a/6, eski kaftan 10b/12, eski bez 10b/13, aq ipek 14b/15, egri oq 16b/4, ekşi yoğurt 16b/13, ekşi süd 16b/14, alçak boylu 18a/14, taş ev 104b/1, müzellef kişi 148b/12
- c. Zarf tamlaması yapısında olanlar: anadan doğma kör 19b/2
- d. Sıfat yan cümlesiyle kurulmuş sıfat tamlamaları: açılmamış çiçek 6a/10, aşağı verilen şey 11a/13, ekin ekilen yer 15b/11¹³
- e. Nesne+yüklem yapısındaki fiiller: edeb öğretmek 7b/2, ağaç dikmek 13b/1, odı yalınlandırmak 28b/4, māl dağıtmak 146a/10
- f. Özne+yüklem yapısındaki fiiller: māl çoğalmak 146a/9

1.7. Nüsha Tavsifi

Cevâhirü'l-Elsine'nin bugüne kadar yalnızca bir nüshası tespit edilebilmiştir. Sözlüğün bilinen bu tek nüshası, Tahran'daki Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı Millî'de 854 arşiv numarasıyla kayıtlı bulunmaktadır.

İstinsah tarihi ve müstensihi hakkında herhangi bir kayıt bulunmayan nüsha, 167 yaprakтан oluşmaktadır. 32 x 16 boyutlarında olan nüsha, harekeli talik bir hatla istinsah edilmiştir. Nüshanın yazımında kırmızı ve siyah mürekkep kullanılmıştır.

Aharlı ve sarı yaprakları bulunan nüshada metin, sayfalar üzerine kırmızı mürekkeple çizilmiş dikdörtgen cetvel çizgilerinin içine yazılıdır. Yalnızca 1b ve 2a sayfalarında kırmızı cetvel çizgileri içine iç içe iki altın renkli cetvel daha çizilmiştir. Altın renkli cetveller kırmızı çizgiden, dışta bulunan ise içtekinden daha kalındır.

1b ve 167a sayfaları hariç, her sayfada 15 satır yazı bulunur. 1b sayfasında tezhipli bir serlevha bulunduğu için besmeleyle birlikte 13 satır, 167a sayfasında ise itmam kaydının bulunduğu kısmın aşağıya doğru daralarak yazılması nedeniyle 17 satır yer alır. Ana metin dışında gerek satır aralarına gerekse sayfa kenarlarına kırmızı mürekkeple kelimeler hakkında çeşitli notlar düşülmüştür. Yazma nüshada bazı maddelerin Farsça karşılıkları ise yazılmamıştır.

Yaprak ekşiği bulunmayan nüshada özellikle mukaddime kısmının yazılı olduğu ilk beş yaprakta muhtemelen ıslanma nedeniyle sayfaların bazı bölgelerinde mürekkep akmış ve bu kısımlar okunamaz hâle gelmiştir. Nüshanın başında dört sonunda ise altı sayfa vikaye sayfası olarak boş bırakılmıştır.

¹³ Bunların yanı sıra sıfat-fiil eki alan yüklem kısmı eksiltilmiş sıfat tamlamaları da bulunur: ana baba bir arkadaş 19b/1, bir tavla at 45b/2

Nüşanın yaprakları koyu kahverengi bir deriyle ciltlenmiştir. Kapak kenarları altın renkli bordürlerle süslenmiştir. Cilt üzerinde şemse, salbek, köşebent gibi başka bir süsleme mevcut değildir.

Nüşanın başında ve sonundaki zahriye sayfalarında çeşitli mühür ve kayıtlar yer alır. Nüşanın baş kısmındaki bir zahriye sayfasında yer alan mühürde şu ifade bulunur: “*şāh ḥüseyn ḥazret-i ḥāk-pāy-ı risāletdir*”. Muhtemelen bir batılı müsteşrik tarafından temellük edildiğini gösteren bir kayıtsa nüşanın sonundaki zahriye sayfasındadır. Latin harfleriyle ve kırmızı kalemle yazılan bu kayıta G. R. Maulet adı ve alt tarafında 71 sayısı yazılıdır.

1.8. Sözlükten örnek metin: Sözlüğün mukaddimesi

Cevāhirü'l-Elsine'nin müellifi, kaynakları ve yazılma amacı gibi eserle ilgili önemli noktalar hakkında bilgi sunması nedeniyle sözlükten örnek bir metin olarak mukaddime bölümü seçilmiştir. El yazması nüshasının 1b-4b sayfaları arasında yer alan mukaddime bölümü, bahsi geçen sayfalarda yer yer yaprakların ıslanması nedeniyle mürekkep dağılmıştır¹⁴. Mürekkebin dağıldığı bazı yerlerde metin okunamaz hâldedir. Okunamayan bu kısımlar, aşağıda köşeli parantez içerisindeki üç noktayla ([...]) gösterilmiştir.

Bismillāhi'r-raḥmani'r-raḥim

1b (1) ḥamd u sitāyiş u āferīn ol āferīd-gār-ı cihān-āferīn (2) cenābınıñ dergāh-ı ulūhiyyet ve bārgāh-ı rubūbiyyetine [...] (3) yakīn eḥakk u ḫarīndir ki kāffe-i mevcūdāt-ı gūnāgūnu (4) terkīb-i kāf u nūndan ibrāz ve zümre-i nev'-i beşeri (5) cevher-i girān-māye-i nuḫ u 'irfān ile mümtāz eyledi ve gevher-i (6) yegāne-i şalavat icābe-t-i mev'ūd ve dürr-i yetīm tahiyet-i 'amīm (7) olur ve ol sāye-endāz-ı maḫām-ı maḫmūd tāvus-ı (8) ḥarem-serāy vemā yentiḫu 'ani'l-hevā [...] (9) in hüve illā ḫayyun yuḫā ḫabīb-i bī-hemtā [...] (10) muḫammed muştafā 'aleyhi mine's-şalatu mā hüve illā [...] ḥazretleriniñ (11) āvīze-i ṭāk-ı türbe-i 'arş-fersāları olsun ki (11) 'illet-i gā'ile-i vücūd-ı mümkināt [...] **2a** (1) mevcūdāt ancak zāt-ı cemilü's-şifāt ve celilü'l-āyetleri (2) olduğu levlāke levlāk ḫiṭāb-ı müstetābiyla mübeyyen (3) vemā erselnāke illā raḫmeten āyet-i bāhoretü'l-beşaretiyle müberhendir (4) [...] dürrer-i taḫiyāt-ı bī-gāye ve cevāhir-i gurer-i teslīmāt-ı (5) bī-nihāye ol serverān-ı memālik-i dīn ve rehberān-ı (6) mesālik-i yakīn şaf-nişinān-ı pīşgāh-ı şafā (7) [...] aḫḫāb u āl sa'ādet-intimā cenāb-ı ma'ālī (8) [...] iṣār olunur ki her biri rükn-i ḫānedān-ı (9) diyānet ve şem'-i cihān-efrüz-ı hidāyet olmağla (10) lisān-ı belāğat-ı beyān u zebān-ı feşāḫat-ı unvānlarıyla (11) müzmerrat-ı elfāz-ı ḫurāniyyeyi ḫall u izḫār ve rumūzāt-ı (12) eḫādiş-i nebeviyyeyi keşf ü āşikār buyurup (13) [...] sa'y-ı bī-ḫuşūr ve hidāyet ḫalkda (14) [...] maḫdūr eylemişlerdir rızvānullāhi ta'ālā 'aleyhim (15) [...] ve ḫīn ilā yevmü'd-dīn **2b** (1) ve ba'de ḫazā zamāyir-i fiṭnat-ı me'aşir-i iḫvān-ı sūḫandān (2) pūşide ve nihān olmaya ki bu 'aṭā-

¹⁴ Yazma nüshada mürekkebin dağıldığı kısımlar için bakınız: Ekler

cū-yı dergāh-ı mecīd (3) bende-i kemīne İbrāhīm Vedīd destyār-i perverdigār ile (4) dāmen-keş-i hāristān-ı ğaflet ve kādime-cünbān-ı (5) gülşen-sarāy-ı taḥşīl-i maʿrifet olduḡda elzem-i (6) levāzım-ı tālibān ve mukaddeme-i mühimme-i nev-āmūzān olan (7) fenn-i celīlūʾl-ḡadr lūgate ʿāzīm tālib ve ʿalā ḡadri (8) l-vusʿ ve ʿt-tāka aḡz u istifādesine müteḡkaddim (9) ve muvāzīb olup mısrāʿ her kīşi alur ābını miḡdār-ı sebū (10) maḡāl-i rengīn māli üzere ol [...] (11) ḡatre-vār ḡişse-mend ve vāye-dār olmaḡla şūkrān (12) ʿalā ʿināyetüʾl-mennān fenn-i mezkūr-ı lāzım [...] (13) bir eşer-i yesürüʾl-beyān daḡi ihvan-ı rüzḡāra bizden (14) bir yādigār olsa diyü leyl ü nehār ol fikr-i dūrādūr ile (15) evḡāt-güzār iken dāʾire-i bend-i çemen-soffa-i ... **3a** (1) muḡlişān-ı pākize-i fuʾāddan bir habīb-i erīb bu şūreti (2) şevk u terḡīb eyledi ki güzīde-i fuḡalā-yı Rūm ve zübde-i (3) ʿulemā-yı rūsūm olan müftī-i fezāʾil-i mersūm Mevlānā (4) Esʿad Efendi merhūmuñ lisān-ı ʿArabīyye ve zebān-ı (5) Fārisīyyeye tālib ve rāḡīb olanlara vāzīḡ ve āsān (6) ve mübeyyen ve nümāyān olması için beyneʾl-fuḡūl muʿteber (7) ve maḡbūl olan müʾellefāt-ı mesbūka ve muşannefāt-ı (8) mevsūḡadan esmā-i mevcūdāt ve ḡayvānāt ve sāʾir (9) esmā-i el-vān ve mürekkebātı mutāzammine olan kelimāt-ı (10) ʿArabīyye ve Fārisīyyeyi badeʾz-ḡabt ve ʿt-tahrir maʾāni-i (11) Türkiyyesini ber-nehc-i ḡurūf-ı teheccī ifāde ve beyānda (12) keşīde-i silk-i taştīr olunan Lehcetüʾl-Lūḡāt (13) nām eser-i merḡūb bedīʿ u ʾl-uslūbları egerçi pirāye-i (14) saḡāyif-i rüzḡār olmaḡa sezā-vār bir yādigār-ı bī-manend (15) [...] cihān-pesend olduḡu vābeste-i ḡayd-ı maḡāl **3b** (1) perde-peziir-i iškāl degildir lakin ʿandelīb-i gülīstān-ı (2) belāḡat ve tūḡī-i şeke-ristān-ı feşāḡat sūḡan (3) -güzārān-ı Rūmuñ ser-bülendi ʿOşmānzāde Tāʾib (4) Efendiniñ Miratüʾl-Müşkil ʿunvānıyla revnaḡ-yāfte-i (5) iştihār olan teʾlif-i muḡtaşar-ı ḡalīlūʾl-işārları (6) her-çend şūret-i icmālde cilveḡer olup tafşīl-i (7) beyānda ol sābīḡu ʾz-zikriñ ʿaşr-i ʿaşīrine beraber (8) degilse daḡi şāhid-i uslūb-ı matbūʾları ʿalā vechi (9) ʾt-tevarūd çehre-nümā-yı āyine-i vuḡūʿ olmaḡla lisān-ı (10) Türkiyyede meşhūr-ı rāyḡān olan baʿzı maʾāni-i (11) lāzımuʾl-beyāniñ birinde vücūd-peziir ve āḡirinde metrūku (12) t-tahrīr olduḡu saḡīfe-bāz nefāyis [...] (13) zāhir ve bedīārdır eger ol vedīʿa [...] (14) nisyān olan maʾāni elfāzıñ daḡi yegān (15) yegān nigāşte-i saḡāyif-i beyān [...] **4a** (1) teşmīr-i sāk-ı ihtimām ve tahrīk-i ḡāme-i iḡdām oluna (2) tāleb-kārān-ı vuḡūf-ı ʿirfān bir kitābıñ derūnunda (3) sāʾil-i maḡlūbesine vuşūl-yāb ve bir niḡābıñ (4) zīrinde ikiʿ arūs-ı maḡşūd ile kām-yāb olup (5) ızḡrāb-ı tetebbuʿ-ı āşārdan rehā-yāb olur idi lā-cerem (6) bu bende-i kem [...] daḡi ol kār-ı hemvāra hevesnāk (7) olup ve ḡāh bī-ḡāh baʿzı zevāt-ı zūʾl-intibāh (8) ile hem-nişīn dāʾire müzākere olduḡça henüz raḡam-zede-i (9) kilik-i taḡrīr olmamış biraz kelimāt-ı Türkiyye ki resīde-i (10) [...] fakīr olur idi anıñ daḡi zāmīme-i sūmuḡ (11) intizām olması istiḡsān-kerde-i aḡbāb-ı kirām olup (12) [...]taḡdırce ol emr-i maḡlūbuʾl-ityān şıḡlet (13) -āver [...] dānişverān olacaḡı ḡarār-dāde-i aştāb-ı (14) izʿān olmaḡla bināʾen-ʿaleyh meʾḡaz-ı mevsūḡ-ı celilde (15) [...] saḡīfe-i tafşīl olan elfāz-ı müterādifenīñ **4b** (1) eşher ve müteʿarīf-i ihtiyār olunup Mirʾat-ı Müşkil (2) beyān-ı āsāni üzere cemʿ ü tertīb ve zām u terkībe (3) mübāderet ve iḡdām ve Cevāhirüʾl-Elsine ile taʿyīn-i nām (4) ḡılındı ümīd-vārım ki

mānend-i gül-deste elden ele (5) bir yādigār ve hem-cuşişe-i lāle-zīver mevāki'-i i'tibār (6) olup bahāne-i zıkr ü du'ā ve sebeb-i (7) ğufrān u rızā ola

Sonuç

Cevāhirü'l-Elsine, uzun süre yalnızca madde başları Arapça ve Farsça olan sözlüklerle temsil edilen Osmanlı dönemi Türk sözlükçülüğünün etken karakterli yani madde başları Türkçe olan sözlüklerinin ilk örneklerinden biridir. Kronolojik olarak etken karakterli Osmanlı Türkçesi sözlüklerinin dördüncüsü olan bu sözlüğün yalnızca bir nüshası tespit edilebilmiştir. Sözlük hakkında bilinenler Tahran'daki Kitābhāne-i Meclis-i Şûrâ-yı Millî'de 854 arşiv numarasıyla kayıtlı bulunan bu yegâne nüshasından hareketle edinilenlerden ibarettir. Sözlükten ve müellifinden bahseden herhangi bir tarihî kaynağa ise henüz ulaşmamıştır. *Cevāhirü'l-Elsine*'den ilk bahseden eser, bahsi geçen kütüphanedeki el yazması eserlerin kataloğudur. Sözlük hakkında kataloğun verdiği sınırlı bilgiler daha sonra kataloğa atıfla ikinci dereceden kaynaklarda da aynen zikredilmiştir. Sözlük, daha önce hiçbir monografinin konusu edilmediği gibi sözlük hakkındaki bilgiler bahsedilen katalog bilgilerinden öteye geçmemiştir. Sözlük ilk kez bu çalışmayla tüm yönleriyle tanıtılmıştır. Ancak sözlüğün tamamının metin neşrinin yapılması ve dil özelliklerinin tüm yönleriyle ortaya koyulması, *Cevāhirü'l-Elsine* ve Osmanlı dönemi Türk sözlükçülüğü açısından daha faydalı olacaktır.

Türkçe söz varlığı oldukça zengin olan *Cevāhirü'l-Elsine*'de Arapça veya Farsça kökenli kelime ve kelime gruplarına da Türkçe madde başları arasında sıklıkla yer verilmesi, hatta bunların bir kısmının Osmanlı Türkçesinde telaffuz edildiği şekliyle kaydedilmesi söz konusu sözcük birimlerinin Türkçeleşmiş olduğunu gösterir. Öte yandan kalıcı kavram işareti oluşturmayan kimi söz grupları da Türkçe madde başları arasında yer alır. İlgili madde başlarının büyük çoğunluğunun Arapça karşılıklarının tek kelime olması, Türk sözlükçülüğünün Arap sözlükçülüğü temelinde gelişmesi ve büyük oranda tesiri altında kalmasıyla ilgili olmalıdır. Nitekim *Cevāhirü'l-Elsine*'nin Arap sözlükçülük geleneğine göre bap ve fasıllara ayrılması da bu etkinin yansımasıdır.

Kaynakça

- Akçay, Yusuf. (2010). *Osmanlı Dönemi Sözlükçülüğü ve Karahisârî'nin Şâmilü'l-Luga İsimli Sözlüğü Üzerine Bir İnceleme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Beyreli, Latif. (1988). *Lehçetü'l-Lugat*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Boz, Erdoğan. (2013). Etken ve Edilgen Sözlükler Bağlamında Türk Dilinin Gelişim Sürecine Bakış. *Geçmişten Geleceğe Türkçe Elginkan Vakfı I. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri 17-19 Nisan 2013* (s. 79-90). İstanbul: Elginkan Vakfı.

- Caferoğlu, Ahmet. (2000). *Türk Dili Tarihi II*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Daşdemir, Muharrem. (2013). "Türkçede Miktar Kavramı ve Sayı Sistemi". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(13), s. 309-336.
- Eminoğlu, Emin. (2010). *Türk Dilinin Sözlükleri ve Sözlükçülük Kaynaççası*. Sivas: Asitan Yayıncılık.
- Eren, Hasan. (1950). "Çağatay Lügatleri Hakkında Notlar". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 8(1-2), s. 145-163.
- Gökçe, Aziz. (1998). *Türkiye Türkçesinin Tarihi Sözlükleri*. Ankara: Kebikeç Yayınları.
- İlker, Ayşe. (1998). *İbrahim Miskîn Elfâz-ı Türkî-Farsî Türkçe-Farsça Sözlük (Metin-İnceleme-Dizin)*. Manisa.
- Kargı Ölmez, Zuhâl. (1998). "Çağatayca Sözlükler". *Kebikeç Sayı: (6)*, s. 137-144.
- Kırkkılıç, Ahmet. (1999). *Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi Lehçetü'l-Lügat*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Levend, Agah Sırrı. (1960). *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Münzevî, Ahmed. (1969). *Fihrist-i Nüşahâ-yı Hattî-i Fârsî (Cilt III)*. Tahran: Müessesesi-i Ferheng-i Mintika'î.
- Öz, Yusuf. (2010). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yavuzarslan, Paşa. (2009). *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*. Ankara: Tiydem Yayıncılık.

Ekler

Cevâhirü'l-Elsine'nin Tahran'daki Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı Millî'de 854 arşiv numarasıyla kayıtlı bulunan yegâne nüshasının 1b, 2a, 2b, 3a, 3b, 4a, 4b, 5a, 166b,167a sayfaları:

Ek 1: 1b-2a sayfaları

Ek 2: 2b-3a sayfaları

Ek 3: 3b-4a sayfaları

Ek 4: 4b-5a sayfaları

Ek 5: 166b-167a sayfaları